

**PEDAGOGISKA INSTITUTIONEN
GÖTEBORGS UNIVERSITET**

BOX 1010 S - 431 26 MÖLNDAL

1982:06

ÖKAD BÖRDA-MINSKAD VIKT?

**FÖRÄNDRINGAR I STUDIEMEDLENS
UTNYTTJANDE OCH EFFEKTER
UNDER 70-TALET**

Sven-Eric Reuterberg

Allan Svensson

**TILLHÖR REFERENSBIBLIOTEKET
UTLÅNAS EJ**

ÖKAD BÖRDA-MINSKAD VIKT?

FÖRÄNDRINGAR I STUDIEMEDLENS UTNYTTJANDE OCH EFFEKTER UNDER 70 - TALET

**En rapport från forskningsprojektet
STUDIESTÖD OCH POSTGYMNASIAL UTBILDNING**

Sven-Eric Reuterberg

Allan Svensson

**GÖTEBORGS UNIVERSITET
Pedagogiska institutionen**

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	sid
1. Bakgrund och syfte	1
2. Undersökningsgruppernas storlek och sammansättning	9
3. Utnyttjandet av studiemedel	17
4. Sambandet mellan studiemedelsutnyttjande och studieframgång	27
5. Sammanfattande diskussion	40
Bilagor	50
Referenser	53

UNDERSÖKNINGEN HAR BEKOSTATS MED MEDEL
FRÅN UHÄ, FRN OCH UTBILDNINGS-
DEPARTEMENTET

KAPITEL 1

BAKGRUND OCH SYFTE

Under det senaste halvsekle har den högre utbildningen i Sverige liksom i övriga industriländer präglats av en intensiv reformverksamhet, vilken bl a syftat till att ge en växande andel av befolkningen möjlighet till universitets- och högskolestudier. Inte minst märks denna reformverksamhet inom den studiesociala sektorn, där rader av åtgärder vidtagits för att ge olika former av ekonomiskt stöd åt de studerande. Bakom de stora satsningarna kan man skönja två huvudmotiv:

- 1) *Samhällets behov av välutbildad arbetskraft* - den komplexa industristaten ställer allt större krav på allt fler medborgare vad gäller en kvalificerad skolunderbyggnad.
- 2) *Individens rätt till högre utbildning* - otillräckliga ekonomiska förutsättningar får ej vara något avgörande hinder för individens möjlighet att bedriva studier.

Utformningen av det studiesociala stödet varierar dock avsevärt från land till land. I vissa länder ges ekonomiska bidrag till alla eller flertalet studerande, vilket innebär att studiehjälpen är av *generell* natur. I andra fall är den *selektiv* och utgår endast till studerande med starkt behov av ekonomisk hjälp och/eller med en utpräglad studiebegåvning. Härav kan man sluta sig till att det ibland varit det förra och ibland det senare av de båda nämnda motiven, som varit dominerande vid det aktuella studiestödssystemets tillkomst.

Det är emellertid inte bara i dimensionen generalitet-selektivitet som studiestödssystemen varierar. I Japan har man t ex konstruerat ett system som huvudsakligen är uppbyggt av *studielån*, medan man i England satsat på *studiebidrag* som ej återkrävs efter avslutad utbildning. I Sverige liksom i flertalet övriga länder har man skapat ett system som inbegriper såväl lån som bidrag, men där även lånedelen på olika sätt subventioneras av staten. För den som vill skaffa sig en grundligare kunskap om

studiestödet i olika länder hänvisas till Blaug & Woodhall (1978).

På grund av det bistra ekonomiska klimatet under senare delen av 70-talet har möjligheterna till en fortsatt studiesocial reformverksamhet begränsats och under 80-talet torde man få räkna med minskade snarare än ökade resurser till olika former av studiestöd. Ett tecken på detta är att man i ett flertal länder finner en klar strävan att gå från ett generellt till ett mer selektivt inriktat stöd och diskuterar en övergång från bidrag till återbetalningspliktiga lån. (Se t ex Fulton, 1981, s 31 och Woodhall, 1981, s 85).

I Sverige har det kärvare ekonomiska läget bl a lett till att Studiestödsutredningen, som tillsattes 1975 för att se över hela det studiesociala stödet, måst avsluta sitt arbete utan att ha fått möjlighet att framlägga något fullständigt förslag rörande studiemedlens framtida utformning. Nedläggningen av utredningen motiveras på följande sätt:

Sedan de ursprungliga direktiven gavs har det samhälls-ekonomiska läget radikalt förändrats. Redan i tilläggsdirektiven till utredningen gav regeringen uttryck för uppfattningen att samhällsekonomin inte medgav några omfattande generella höjningar av det studiesociala stödet.
.....

Det ekonomiska läget för staten har sedan dessa direktiv gavs ytterligare skärpts. Jag bedömer därför att reformer på studiestödsområdet måste göras genom omprioriteringar, dvs inom ramen för oförändrade totalkostnader vid den tidpunkt då reformerna genomförs. Det ter sig mot denna bakgrund inte meningsfullt att fortsätta arbetet med mera omfattande förslag inom studiestödsutredningen. De förslag till förändringar i studiestöden som kan bli aktuella bör lämpligen beredas inom ramen för det årliga budgetarbetet. Jag avser att ta initiativ till att underlag arbetas fram inom regeringskansliet, som kan belysa möjligheterna till reformer på studiestödsområdet genom omprioriteringar. (Utbildningsdepartementet, 1981, s 2).

De ökade studiesociala investeringarna under 60- och början av 70-talet medförde dock att en viss forsknings- och utvärderingsverksamhet kom igång inom området. De medel som ställ-

des till forskningens förfogande var emellertid mycket blygsamma, särskilt om de jämförs med de väldiga belopp som årligen utbetalades i olika former av studiestöd. När samhällsekonomin nu försvagas, är det emellertid än viktigare att det satsas på en studiesocial forskning, vilken kan medverka till att de knappa resurserna fördelas på ett effektivare sätt. Vilken forskning har då bedrivits tidigare och vilken bör man satsa på i framtiden?

Speciellt är det i USA som man under senare år ägnat sig åt studiesocial forskning. En överskådlig bild av verksamheten där ges av Härnqvist & Lundquist (1981), som spjälkar upp den amerikanska forskningen i tre huvudkategorier:

- 1) Administrativ forskning
- 2) Utbildningsekonomisk forskning
- 3) Utbildningssociologisk forskning

Inom den administrativa forskningen har man gett sig i kast med frågeställningar av typen:

- Hur finansieras de olika studiesociala åtgärderna?
- Hur skall dessa samordnas, för att studiestödet skall effektiviseras?
- Vilka grupper utnyttjar de skilda formerna av studiestöd?
- På vilket sätt kan informationen förbättras?
- Hur skall administrationen av studiestödet förenklas?

Den administrativa forskningen tycks vara relativt väl utvecklad i USA. Detsamma gäller vissa delar av den utbildningsekonomiska forskningen, vilken Härnqvist & Lundquist kommenterar på följande sätt:

Sammanfattningsvis om de ekonomer vi kom i kontakt med kan sägas att de i första hand intresserat sig för den högre utbildningens finansiering, de effekter som olika system har på den ekonomiska fördelningen mellan grupper i samhället och de ekonomiska "incentives" som krävs för att hålla ett i finansieringshänseende blandat privat och

statligt system i gång och i önskad balans. Däremot träffade vi i dessa sammanhang på mycket lite av den utbildningsökonomi som ägnar sig åt beräkningar av privata inkomsteffekter, marknadslöners inverkan på tillströmningen till högre utbildning och liknande problem som enligt våra föreställningar tillhör utbildningsökonomins och humankapitalteorins "klassiska" tillämpningsområden.
(a a, s 19).

Vad gäller den utbildningssociologiska forskningen är den typ av undersökningar sällsynt, som syftar till att belysa studiehjälpens betydelse för den högre utbildningens demokratisering, dvs undersökningar som handlar om vad studiestödsprogrammen har betytt för individer från skilda socio-ekonomiska grupper med avseende på möjligheterna att påbörja och fullfölja olika typer av universitetsutbildningar. Bland de få studier som gjorts kan nämnas Jacksons (1978), av vilken det framgår att erbjudandet av ekonomisk hjälp visserligen ger en något större rekryteringseffekt bland ungdomar från lägre samhällsskikt, men för att verkligen komma till rätta med den sociala snedrekryteringen i USA krävs dels betydligt kraftigare ekonomiska satsningar, dels åtgärder av annat slag.

Att den nämnda typen av undersökningar är så sparsamt företrädade beror inte på att de är ointressanta - tvärtom, de efterfrågas livligt av både forskare och beslutsfattare (Christoffel & Rice, 1975; Doermann, 1978; Van Dusen, 1979). Orsaken är i stället att de är både administrativt och metodologiskt svår genomförbara. De kräver nämligen stora undersökningsgrupper, om vilka man redan innan studiestarten skall ha omfattande information, som sedan måste kompletteras kontinuerligt under hela högskoletiden. Härtill kommer att forskningsresultaten kan bli vanskliga att tolka, eftersom det är mycket svårt att empiriskt belägga vilka speciella effekter ett visst studiestödsprogram har haft i förhållande till alla andra faktorer som påverkar individens studieval och studieframgång.

I Sverige kan man med hjälp av officiell statistik följa hur olika former av studiestöd utnyttjats av universitets- och högskolestuderande från 1965 och framåt samt hur utnyttjandegraden

varierar med ålder och studieinriktning (CSN, 1979; SCB, 1981a). I en av Studiestödsutredningen gjord undersökning kan man dessutom utläsa i vilken utsträckning som män respektive kvinnor från olika socialgrupper anlidade de statliga studiemedlen vid 70-talets mitt (SOU, 1977, s 94-114).

I en annan av Studiestödsutredningens undersökningar görs en noggrann kartläggning av de högskolestuderandes materiella levnadsstandard samt studiemedlens tillräcklighet för olika studerandekategorier (SCB, 1981b). Mindre enkätundersökningar med liknande syfte har också genomförts av olika studerandeorganisationer, bl a Stockholms universitets studentkår (1979) och Chalmers studentkår (1981).

Också när det gäller kunskaperna om och attityderna till det svenska studiestödssystemet har det gjorts en del undersökningar (Swärd et al, 1968; Höglund & Persson, 1979; 1981). Däremot har man i Sverige liksom i USA ägnat liten uppmärksamhet åt studiestödets inverkan på rekryteringen till högre utbildning, liksom dess betydelse för framgången i denna utbildning. För att få information härom startades 1980 projektet STUDIESTÖD OCH POST-GYMNASIAL UTBILDNING. Den första undersökningen från detta projekt ger en bild av studiemedlens betydelse under slutet av 60-talet och början av 70-talet (Reuterberg & Svensson, 1981). I denna undersökning konstateras det bl a att:

- de statliga studiemedlen varit den viktigaste finansieringskällan under högskoletiden
- majoriteten av de studerande i full eller stor utsträckning kunnat finansiera sina studier med dessa medel
- studiemedlen haft en påtaglig rekryteringseffekt främst vad gäller studerande från lägre socialgrupper
- det finns ett klart samband mellan studiemedelsanvändning och studieframgång och detta samband tenderar att vara starkare i lägre än i högre socialgrupp.

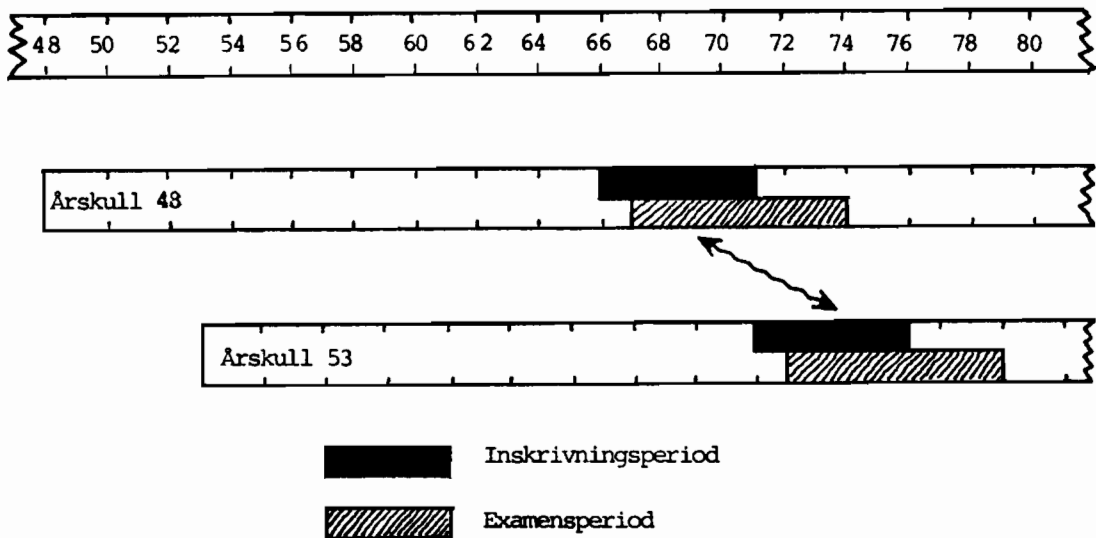
Avsikten med vårt fortsatta arbete är att studera om denna förhållandevis positiva bild av det svenska studiestödssystemet även gäller för den ekonomiskt kärvare period som senare följt, och under vilken bl a den återbetalningsfria delen av studiemedlen kommit att utgöra en allt mindre del av det totala beloppet.

Forskningsarbetet kan genomföras tack vare att vi har tillgång till individualstatistikprojektets databank. Detta projekt startades med en insamling av uppgifter 1961 och gällde då elever födda den 5, 15 och 25 i någon månad 1948. Dessa data för cirka en tiondel av årskullen har sedan kontinuerligt kompletterats och de senaste uppgifterna införskaffades 1980. Vårterminen 1966 påbörjades på samma sätt en insamling av uppgifter för elever födda den 5, 15 och 25 i någon månad 1953, och även för dessa individer har uppgifter regelbundet registrerats. En utförlig redogörelse för projektets syfte och uppläggning ges av Härnqvist & Svensson (1973) och Statistiska centralbyrån (1976).

I den tidigare nämnda undersökningen (Reuterberg & Svensson, 1981) ingår de individer som är födda 1948 och i den som nu skall presenteras även de som är födda 1953. Till den förra studien utvaldes de, som påbörjat studier vid universitet eller högskola senast höstterminen 1971, dvs vid 23 års ålder eller tidigare. För att få ett mått på hur framgångsrika studierna varit, indelades gruppen i två huvudkategorier, de som avlagt respektive inte avlagt någon akademisk examen senast hösten 1974. Skälen till att just dessa tidsgränser uppsattes var följande:

Den preliminära planeringen av de båda undersökningarna gjordes samtidigt och uppgifter från Statistiska centralbyråns högskoleregister införskaffades för båda årgångarna i oktober 1980. Hösten 1979 var emellertid den senaste tidpunkt för vilken det då fanns data registrerade om inskrivning, examination, etc. Detta innebar att senast höstterminen 1979 måste de som är födda 1953 avlagt examen för att betecknas som framgångsrika. För att de skulle ha en skälig chans att göra detta, bestämdes att bland

53-orna endast ta med dem som påbörjat högre studier senast hösten 1976. Om en relevant jämförelse mellan de båda årskullarna skulle kunna göras, måste vi därför bland 48-orna begränsa oss till dem som skrivit in sig senast 1971 respektive examinerats t o m hösten 1974. Detta framgår av figuren nedan, som visar hur den planerade jämförelsen är upplagd.

Figur 1:1 *Jämförelser mellan de båda årskullarna.*

Vi kommer således att jämföra två riksrepresentativa stickprov av högskolestuderande som är födda med fem års mellanrum men som bedrivit studier under samma åldersperiod. Syftet med jämförelsen är att studera vilka förskjutningar som ägt rum vad gäller:

- 1) Utnyttjandet av studiemedel bland olika studerandekategorier.
- 2) Sambanden mellan studiemedelsanvändning och studieframgång.
- 3) Studiemedlens inverkan på rekryteringsmönstret - speciellt vad möjligheterna till statligt studiestöd betytt för dem från lägre socialgrupper.

4) Studiemedlens betydelse i förhållande till andra finansieringskällor.

I föreliggande rapport kommer vi att koncentrera oss på de båda första punkterna. De frågor som dessa berör kommer att besvaras med hjälp av data som erhållits från Centrala studiestödsnämndens (CSN) register. I en följande rapport ger vi oss i kast med de båda återstående punkterna, varvid vi kommer att utnyttja särskilt insamlade enkätuppgifter. Anledningen till denna uppdelning är att insamlingen av enkätuppgifterna bland dem som är födda 1953 inte är avslutad när denna rapport skrives.

Avslutningsvis vill vi påpeka, att man vid jämförelsen mellan de båda årskullarna måste hålla i minnet, att de skiljer sig i en mängd avseenden. Det är inte bara det, att de haft tillgång till något olika utformade studiemedel (bl a har proportionen mellan bidrag och lån förskjutits och återbetalningsreglerna ändrats). Innan högskolestudierna startades hade de genomgått skolsystem med stora organisatoriska skillnader. Majoriteten av 48-orna påbörjade sin skolgång i folkskolan för att sedan fortsätta till realskolan och det "gamla" gymnasiet (1954 års stadga), medan flertalet bland 53-orna genomgått grundskolan och det "nya" gymnasiet (1965 års läroplan). Man får heller inte glömma att 48-orna startade sina universitets- och högskolestudier, då det ekonomiska läget var förhållandevis positivt och möjligheterna på akademikernas arbetsmarknad bedömdes betydligt gynnsammare än senare.

KAPITEL 2

UNDERSÖKNINGSGRUPPERNAS STORLEK OCH SAMMANSÄTTNING

I individualstatistiken ingår uppgifter för 98 procent av samtliga svenskar födda den 5, 15 och 25 i någon månad 1948. För dem som är födda på motsvarande dagar 1953 är siffran något lägre eller 93 procent. Anledningen till det något större bortfallet i det andra stickprovet är, att det inte var möjligt att i efterhand komplettera detta med vissa basuppgifter (Statistiska centralbyrån, 1976, s 20). För båda stickproven gäller dock att bortfallet ej är av den art eller storlek, att det allvarligt skulle kunna påverka representativiteten (Svensson, 1971, s 43).

Eftersom undersökningen avser att belysa studiemedlens betydelse inom den eftergymnasiala utbildningen kommer våra bearbetningar endast att basera sig på den del av stickproven som påbörjat studier vid universitet och högskolor. För att uppnå jämförbarhet mellan de båda årskullarna har vi som tidigare nämnts, måst avgränsa undersökningsgrupperna till att omfatta de individer som påbörjat sådan utbildning senast vid 23 års ålder. Med denna avgränsning kommer 1948 års undersökningsgrupp att omfatta 1977 individer och 1953 års undersökningsgrupp 1369 individer. Dessa antal motsvarar cirka 17 respektive 14 procent av vardera totalgruppen.

För att klarlägga om det skett några förändringar, vad gäller utnyttjandet av studiemedel bland olika studerandekategorier, kommer vi att indela undersökningsgrupperna efter kön, socialgrupp och studieinriktning.

Studieinriktningen har uppspjälkats i tre huvudkategorier, nämligen i utbildningar som ges vid:

- 1) de filosofiska fakulteterna
- 2) universitetens övriga fakulteter och vid merparten av de fristående högskolorna

3) lärarhögskolornas klasslärarlinjer samt vissa kortare post-gymnasiala utbildningar

I den första kategorin ingår de som studerat vid humanistisk, samhällsvetenskaplig och matematisk-naturvetenskaplig fakultet.

Den andra kategorin omfattar huvudsakligen dem som bedrivit studier vid universitetens medicinska, odontologiska och juridiska fakulteter samt vid tekniska högskolor och socialhögskolor. Drygt 80 procent av de personer som placerats i kategorin har fått sin utbildning vid någon av dessa fem institutioner, medan återstoden har studerat vid olika specialhögskolor, t ex veterinärhögskolan, skogshögskolan och lantbrukshögskolan.

Den tredje kategorin är förhållandevis liten och domineras av dem som studerat vid lärarhögskolornas klasslärarlinjer. Detta gäller för cirka 70 procent. Övriga har genomgått vissa kortare eftergymnasiala utbildningar, exempelvis ettåriga fackkurser eller tvååriga kombinationsutbildningar. Däremot ingår inte vare sig i denna eller någon av de övriga kategorierna de s k nytillkomna högskoleutbildningarna, vilka bl a omfattar sjuksköterske-, förskolläraryrkes- och fritidspedagogutbildning. Orsaken härtill är att dessa ej registrerades i högskoleregistret före 1977.

Den tredje kategorin skiljer sig från de båda övriga såtillvida att vi ej vet hur många som här fullföljt sina studier. Det beror på att dessa utbildningar inte avslutas med någon akademisk examen - den enda typ av examina som tidigare medtogs i högskoleregistret. Man kan dock förmoda att det stora flertalet slutfört studierna, eftersom avbrottsfrekvensen är låg i samtliga utbildningar som förts till denna kategori.

Även mellan kategori ett och två finns det emellertid påtagliga skillnader. I motsats till den förra kategorin utmärks merparten av utbildningarna i den senare av att de:

- har ett begränsat intag av sökande

- har en klart definierad yrkesinriktning
- uppvisar relativt hög examinationsfrekvens

I och för sig hade det varit önskvärt med en mer differentierad indelning av utbildningarna, men med tanke på att undersökningsgrupperna även skall uppdelas efter kön och socialgruppstillhörighet är detta inte tillrådligt på grund av gruppernas begränsade storlek.

Tabell 2:1 *De högskolestuderandes fördelning på olika studieinriktningar.*

Studie- inrikt- ning	Födda 1948						Födda 1953					
	Män		Kvinnor		Totalt		Män		Kvinnor		Totalt	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Fil.fak.	597	55	528	59	1125	57	344	47	273	43	617	45
Övr.fak.	394	36	181	20	575	29	352	48	202	32	554	41
Lärarytb.	95	9	182	20	277	14	41	6	157	25	198	15
Samtliga	1086	100	891	100	1977	100	737	100	632	100	1369	100
I procent av hela årskullen	18.7		16.1		17.4		15.3		13.5		14.4	

I tabell 2:1 visas hur undersökningsmaterialet fördelar sig på de tre studieinriktningarna. Av den nedersta raden i tabellen framgår hur stor andel av hela årskullen som påbörjat postgymnasial utbildning. Procenttalen där visar att andelen högskolestuderande minskat med 3% under den 5-årsperiod som skiljer de båda årskullarna. Denna minskning är vidare något mera markerad för män än för kvinnor, vilket leder till en något jämnare könsfördelning för den yngre åldersgruppen.

Tabellen visar också att det skett en markant förskjutning i studerandegruppens sammansättning såtillvida att övriga fakulteter starkt ökat sin andel på bekostnad av de filosofiska fakul-

teterna. Den markanta förskjutningen i procentuell sammansättning orsakas av att antalet studerande vid de filosofiska fakulteterna minskat mycket kraftigt, medan studerandeantalet vid övriga fakulteter blivit i stort sett oförändrat. Av procentsatserna kan man också utläsa vissa förskjutningar i fördelningen mellan män och kvinnor. Dessa förskjutningar framgår emellertid tydligare i tabell 2:2.

Tabell 2:2 *Andel män respektive kvinnor inom olika studieinriktningar (i procent).*

Studieinriktning	Födda 1948			Födda 1953		
	Män	Kvinnor	Totalt	Män	Kvinnor	Totalt
Fil.fak.	53	47	100	56	44	100
Övr. fak.	69	31	100	64	36	100
Läroarb.	34	66	100	21	79	100
Samtliga	55	45	100	54	46	100

Den minskade tillströmningen till de filosofiska fakulteterna har varit mest markant bland kvinnor, vilket medfört att deras andel där reducerats med tre procentenheter. Å andra sidan har antalet kvinnor ökat medan antalet män minskat något vid övriga fakulteter, vilket gör att kvinnoandelen här stigit med fem procentenheter. Fortfarande är dock kvinnorna klart underrepresenterade i denna kategori, främst beroende på den mycket skeva könsfördelningen vid de tekniska högskolorna. Vad slutligen gäller den antalsmässigt minsta kategorin (läroarb. m fl), har kvinnodominansen ökat under femårsperioden. Den sammanlagda effekten av könsförskjutningarna inom de olika studieinriktningarna gör att kvinnorna totalt ökat sin andel med en enhet - från 45 till 46 procent.

För att bestämma individernas sociala bakgrund har uppgifter om faderns yrkestillhörighet och skolutbildning använts. Fem grupper har särskilt:

- A) Akademiska yrken. Personer i chefsbefattningar inom förvaltning och näringsliv.
- B) Tjänstemän och företagare i lägre ställning *med* teoretisk utbildning utöver obligatorisk skola.
- C) Tjänstemän och företagare i lägre ställning *utan* utbildning utöver obligatorisk skola.
- D) Jordbrukare.
- E) Arbetare.

Indelningen gjordes redan 1961, varefter den använts i ett stort antal undersökningar och visat sig fungera väl som en social stratifieringsvariabel. En brist är dock att man endast beaktat faderns yrke och utbildning. Anledningen härtill är att det i början av 60-talet var få mödrar som uppgav annat yrke än hemarbete samt att det fanns förhållandevis få med högre utbildning än folkskola. Underlag saknades således för en indelning som även tog hänsyn till moderns sociala ställning.

Av tabell 2:3 framgår socialgruppsfördelningen bland de högskolestuderande och som jämförelse återges i tabell 2:4 motsvarande fördelning för samtliga individer i de båda stickproven.

Tabell 2:3 *De högskolestuderandes fördelning på socialgrupp (i procent).*

Socialgrupp	Födda 1948			Födda 1953		
	Män	Kvinnor	Totalt	Män	Kvinnor	Totalt
A	19	17	18	22	23	22
B	23	24	23	28	27	28
C	24	23	24	21	19	20
D	8	11	10	6	8	7
E	26	25	25	23	23	23
Summa %	100	100	100	100	100	100
Antal	1086	891	1977	737	632	1369

Tabell 2:4 *Totalgruppernas fördelning på socialgrupp (i procent).*

Socialgrupp	Födda 1948			Födda 1953		
	Män	Kvinnor	Totalt	Män	Kvinnor	Totalt
A	6	5	6	7	8	7
B	10	10	10	13	13	13
C	21	20	21	19	20	20
D	14	13	14	10	11	11
E	50	51	50	50	48	49
Summa %	100	100	100	100	100	100
Antal	5802	5546	11348	4817	4670	9487

Bland dem som är födda 1948 kommer cirka 40 procent av de högskolestuderande från de båda högsta socialgrupperna A och B, medan deras andel har ökat till 50 procent bland 53-orna. Dessa båda grupper har emellertid ökat sin andel även i totalgruppen, varför man inte direkt från de data som presenteras i tabell 2:3 kan utläsa om den sociala selektionen tilltagit. Hur den sociala selektionen skall mätas är i sig en komplicerad fråga därigenom att olika beräkningsmetoder kan ge upphov till skiftande slutsatser. Denna problematik diskuteras ingående av bl a Anderson (1975), Svensson (1979) och Noonan & Elgqvist-Saltzman (1981).

Eftersom den sociala selektionen inte är en central frågeställning i denna rapport utan enbart tjänar som en bakgrund för de resultat vi senare skall presentera, har vi valt att redovisa de sociala olikheterna med ett relativt enkelt mått, nämligen kontingenskoefficienter (Siegel, 1956). Dessa koefficienter ger ett sammanfattande mått på skillnaden mellan den socialgruppsfördelning som gäller för de högskolestuderande och den som gäller för respektive totalmaterial. Om högskolematerialets socialgruppsfördelning är identisk med totalmaterialets - dvs inga sociala skillnader i val av högre utbildning - blir koefficienten 0. Ju mera dessa båda fördelningar skiljer sig åt - dvs ju

starkare social selektion - desto högre blir kontingenskoefficienten.

Tabell 2:5 *Social selektion till högskoleutbildning.
Kontingenskoefficienter.*

Utbildnings- väg	Födda 1948		Födda 1953	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
Fil.fak.	0.60*	0.61*	0.61*	0.65*
Övr.fak.	0.73*	0.76*	0.67*	0.65*
Läroartb.	0.31*	0.42*	0.39	0.49*
Samtliga	0.63*	0.61*	0.63*	0.61*

* Sambandet är statistiskt säkerställt på 5%-nivån.

Om vi först ser till de värden som gäller för samtliga utbildningar, kan vi konstatera att den sociala selektionen till högskoleutbildning är lika stark inom båda årskullarna och av samma storleksordning för båda könen. För att ge dessa kontingens-koefficienter på något över 0.60 en mera konkret innebörd, kan procenttalen i tabell 2:3 jämföras med dem i tabell 2:4. Denna jämförelse visar att det är 6 å 7 gånger så vanligt att påbörja högskoleutbildning bland dem som kommer från ett akademikerhem jämfört med dem som kommer från ett arbetarhem.

De sociala skillnader som gäller för samtliga utbildningar gäller också för var och en av utbildningsvägarna, dock med varierande styrka. Minst är dessa skillnader bland dem som valt en kortare högskoleutbildning (läroartbildning m fl) men här finns en klar tendens till skärpning av skillnaderna bland dem födda 1953 jämfört med dem födda 1948.

Inom övriga fakulteter, där den sociala selektionen är starkare i den äldre årskullen, tenderar däremot skillnaderna att minska. Detta visar att den ökning av andelen studerande som vi tidigare diskuterat, främst får tillskrivas lägre socialgrupper. Denna

tendens är vidare mest markerad för kvinnorna, bland vilka de lägre socialgrupperna är särskilt starkt underrepresenterade i 1948 års undersökningsmaterial.

Sammanfattningsvis kan vi således konstatera att antalet studerande minskat avsevärt vid de filosofiska fakulteterna under 70-talet, att sammansättningen vid de övriga fakulteterna förändrats såtillvida att andelen kvinnor och andelen studerande från lägre socialgrupper ökat något, men att den sociala snedrekryteringen totalt sett kvarstår med oförändrad styrka.

KAPITEL 3

UTNYTTJANDET AV STUDIEMEDEL

Från CSN:s register erhöles uppgifter om de individer som beviljats studiemedel, första respektive sista termin som studiemedel utbetalats, det totala antalet terminer under vilka dessa medel utgått samt hur medlen fördelat sig på bidrag respektive återbetalningspliktiga belopp.

De erhållna uppgifterna måste dock hanteras med viss försiktighet. Ett skäl härtill är att det ej varit möjligt att särskilja de studiemedel som beviljats för postgymnasiala studier från sådana som utgått till andra typer av utbildning. Det kan således finnas några individer som fått studiemedel innan högskolestudierna påbörjats. Dessa torde dock vara ytterst få, varför denna felkälla kan anses ganska ofarlig. Mer bekymmersamt är det däremot, att man ej kunnat få information om hur stor del av studiemedlen som utbetalats t o m 1974 bland dem som är födda 1948. De tillgängliga uppgifterna avser nämligen samtliga medel som utbetalats fram till 1979. Detta innebär att observationsperioden här blir längre för 48-orna än för 53-orna och eftersom cirka en femtedel bland de förra tagit ut studiemedel under någon eller några terminer även efter 1974 blir uppgifterna om studiemedlens storlek ej direkt jämförbara mellan de båda årskullarna. De problem som detta kan leda till vid de fortsatta analyserna kommer att beaktas.

Vilka har tagit ut studiemedel?

Av samtliga studerande födda 1953 har hela 93% utnyttjat någon form av studiemedel, vilket skall jämföras med 87% av dem som är födda 5 år tidigare. Den ökande användningen av studiemedel är emellertid en effekt av att det blivit vanligare att enbart anlita studiemedlens bidragsdel. I den äldre årskullen var det endast ett tiotal eller knappt en procent av samtliga studerande som utnyttjade studiemedlen på detta sätt. I den yngre års-

kullen har denna grupp ökat till ett hundratal, vilket motsvarar närmare sju procent.

Eftersom bidragsdelen utgör endast en mindre del av det totala studiemedelsbeloppet är det ett rimligt antagande att motiven för att utnyttja studiemedel är annorlunda bland de studerande som endast tagit ut bidragsdelen jämfört med dem som tagit ut fullständiga studiemedel. Vi kommer därför att hålla isär dessa två studerandekategorier bland 53-orna, då vi redovisar hur andelen studerande med studiemedel varierar med olika bakgrundsvariabler. I den äldre årskullen är det däremot så ytterst få studerande som enbart tagit ut bidragsdelen att de inte kan behandlas separat.

Som vi visade i föregående kapitel har det skett vissa förskjutningar i gruppernas sammansättning, vilket kan återverka på resultatet. Vi kommer därför att redovisa hur studiemedelsutnyttjandet ändrats inom var och en av studieinriktningarna med kontroll av kön och socialgrupp.

I tabell 3:1 och 3:2 anges hur många procent av dem som är födda 1948 respektive 1953 som tagit ut studiemedel. De absoluta frekvenser som dessa procentsatser baserar sig på återfinns i bilaga I.

Tabell 3:1 *Andel studerande som tagit ut studiemedel bland dem födda 1948. Jämförelser mellan studieinriktningar samt mellan kön (i procent).*

Studieinriktning	Män	Kvinnor	Totalt
Fil.fak.	84	87	86
Övr.fak.	93	93	93
Lärarytb.	68	90	82
Samtliga	86	89	87

Tabell 3:2 *Andel studerande som tagit ut studiemedel bland dem födda 1953. Jämförelser mellan studieinriktningar samt mellan kön (i procent)*

Studie- inriktning	Fullständiga studiemedel			Enbart bidrag		
	Män	Kvinnor	Totalt	Män	Kvinnor	Totalt
Fil.fak.	84	81	83	5	10	7
Övr. fak.	92	91	92	4	7	5
Läroarb.	63	88	83	5	10	9
Samtliga	87	86	86	4	9	7

Om vi först begränsar oss till de studerande som tagit ut fullständiga studiemedel har det i de flesta undergrupper endast skett smärre förändringar mellan de båda årskullarna. De förändringar som skett visar dock genomgående på ett minskat utnyttjande av fullständiga studiemedel. Den största nedgången uppvisar kvinnor på filosofisk fakultet med sex procentenheter, vilket får till följd att andelen studerande med fullständiga studiemedel sjunker totalt sett för såväl kvinnor som för studerande vid filosofisk fakultet. Detta innebär bl a att den könsskillnad som finns till kvinnornas fördel bland dem födda 1948 helt försvunnit i den yngre årskullen.

Det faktum att det blivit mindre vanligt att ta ut fullständiga studiemedel i de flesta undergrupper innebär dock inte att det blivit vanligare att helt avstå från studiemedel. Om vi adderar de andelar som enbart tagit ut bidragsdelen till dem med fullständiga studiemedel, blir utnyttjandegraden nämligen högre i den yngre årskullen för strängt taget samtliga studerandekategorier. Vi kan också se att inkluderandet av dem med enbart bidrag leder till en större ökning för kvinnor än för män, vilket medför att de könsskillnader som finns i den äldre årskullen står kvar också i den yngre.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att studiemedelssystemet kommit att utnyttjas i högre grad inom den yngre årskullen. Den ökning som skett beror emellertid på att det blivit vanligare att ta ut enbart bidragsdelen. Lånedelen visar däremot ingen ökning utan snarare en nedgång, särskilt bland kvinnorna på filosofisk fakultet.

Innan vi närmare kommenterar dessa resultat skall vi i tabellerna 3:3 - 3:5 redovisa hur studiemedelsutnyttjandet varierar med de studerandes sociala bakgrund. För att undvika alltför små gruppstorlekar har vi slagit samman socialgrupp A och B respektive C, D och E. Detta innebär att materialet kluvits i två sociala skikt, där snittet går mellan dem vars fäder har respektive saknar någon form av teoretisk utbildning utöver folkskola.

Tabell 3:3 *Andel studerande som tagit ut studiemedel bland dem födda 1948. Jämförelser mellan socialgrupper (i procent).*

Social-grupp	Fil.fak.		Övr.fak.		Lärarytb.		Totalt	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
A - B	89	90	92	94	73	96	89	92
C - E	81	85	94	93	67	87	83	87
Samtliga	84	87	93	93	68	90	86	89

Tabell 3:4 *Andel studerande som tagit ut fullständiga studiemedel bland dem födda 1953. Jämförelser mellan socialgrupper (i procent).*

Social-grupp	Fil.fak.		Övr.fak.		Lärarytb.		Totalt	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
A - B	83	85	91	92	(69)	83	87	87
C - E	85	77	93	90	61	91	87	85
Samtliga	84	81	92	91	63	88	87	86

Anm. Procenttal som baserar sig på färre än 25 individer har satts inom parentes.

För alla utbildningar sammantagna finns i den äldre årskullen en klar social skillnad såtillvida att studerande från högre socialgrupper tagit ut fullständiga studiemedel i störst utsträckning. Denna skillnad har emellertid utjämnats under den tid som skiljer mellan då båda årskullarna.

Den utjämning som således skett mellan socialgrupperna totalt sett är bland männen i huvudsak en effekt av förändringar inom filosofisk fakultet. Där har nämligen utnyttjandet av fullständiga studiemedel ökat något bland de män som kommer från lägre socialgrupper samtidigt som det minskat bland dem från högre. För kvinnornas del kan den utjämning som skett däremot inte hänföras till förändringar inom filosofisk fakultet. Där har nämligen de sociala skillnaderna snarare ökat än minskat. Den totala utjämningen bland kvinnorna är i stället en effekt av de stora förändringar som skett inom lärarutbildningarna. Som framgår av tabell 3:3 finns i den äldre åldersgruppen där en klar skillnad till förmån för högre socialgrupper - en skillnad som i den yngre åldersgruppen blivit rakt motsatt. Härtill kommer de förskjutningar som skett mellan årskullarna, vad gäller studerandegruppernas sammansättning. Som vi visade i kapitel 2 hade främst kvinnor från lägre socialgrupper ökat sin andel bland de studerande vid övriga fakulteter där utnyttjandefrekvensen generellt är mycket hög. Denna förskjutning verkar i sig höjande på totalvärdet för de lägre socialgrupperna.

Det faktum att socialgruppsskillnaderna utjämnats vad gäller utnyttjandet av fullständiga studiemedel har ingenting att göra med att somliga studerande endast tagit ut bidragsdelen. Som framgår av tabell 3:5 är nämligen de sociala skillnaderna små också inom den grupp som utnyttjat studiemedlen på detta sätt.

Tabell 3:5 *Andel studerande som enbart tagit ut bidragsdelen bland dem födda 1953. Jämförelser mellan socialgrupper (i procent).*

Socialgrupp	Män	Kvinnor	Totalt
A - B	5	9	7
C - E	3	10	6
Samtliga	4	9	7

Vad kan då orsaken vara till att somliga studerande tagit ut enbart bidragsdelen och att andelen studerande med studielån minskat bland kvinnor och särskilt bland dem som studerat inom filosofisk fakultet?

Enligt den enkätundersökning, som genomfördes bland studerande födda 1948, hade studiemedelssystemet större betydelse för studiefinansieringen bland kvinnor än bland män (Reuterberg & Svensson, 1981). Kvinnorna utnyttjade inte bara studiemedel oftare, utan de kunde också finansiera sina studier i högre grad med hjälp av detta stöd. Resultaten visade dessutom att egna arbetsinkomster varit en mindre vanlig försörjningskälla bland de kvinnor än bland de män som studerat vid filosofisk fakultet.

Det är knappast troligt att det under den mellanliggande tidsperioden tillkommit nya finansieringsmöjligheter, vilka förändrat studiemedlens betydelse speciellt för de kvinnliga studerandena. Med tanke på den utveckling som skett på arbetsmarknaden borde det snarare vara så att möjligheterna till att finansiera sina studier med egna arbetsinkomster minskat för båda könen. Som en konsekvens härav kunde man i stället vänta sig en ökad andel studerande med fullständiga studiemedel i den yngre årskullen.

Kan det vara så att rädslan för en stor skuldsättning blivit större i den yngre åldersgruppen och att somliga studerande därför avstått från att ta ut studiemedlens lånedel?

En sådan tolkning förefaller inte osannolik mot bakgrund av att lånedelen ökade avsevärt under den period som skiljer de båda årskullarna, medan bidragsdelen låg kvar på samma nivå ända fram till 1975. Förutom denna förskjutning mot lånedelen medförde också inflationen att det totala skuldbeloppet kom att växa snabbt tack vare de regler, som gällde för uppskrivning av den inestående skulden. Dessa regler ändrades visserligen men inte förrän 1974, när den s k 3,2%-regeln infördes (SOU, 1977, s 89). Då hade emellertid huvudparten av den yngre årskullen redan påbörjat sin postgymnasiala utbildning.

En annan förändring av betydelse för våra resultat är att möjligheterna till deltidstudier vidgades väsentligt i slutet av 60-talet. Detta ledde bl a till att riksdagen 1971 beslutade att studiemedelssystemet skulle omfatta också de deltidstudierande under förutsättning att studierna omfattade minst halvtid. Följaktligen kan en del av dem som är födda 1953 tillhöra en kategori som först skaffat sig ett förvärvsarbete och som sedan parallellt med detta bedrivit deltidstudier. De har därför kunnat försörja sig utan att behöva ta ut studielån.

Med de data vi f n disponerar har vi ingen möjlighet att närmare klarlägga vad orsaken är till den ökade benägenheten att endast anlita studiemedelns bidragsdel. Genom den enkätundersökning som just nu genomförs bland dem födda 1953 (jfr kap 1) kommer vi dock att få större möjligheter till att studera detta.

Hur omfattande har studiemedlen varit?

Då vi i detta avsnitt skall studera under hur lång tid studiemedel uppburits och hur stora belopp som betalats ut i form av lån och bidrag har vi inte särskilt den grupp studierande som enbart tagit ut bidragsdelen. Med tanke på att gruppen trots allt utgör en relativt liten del av samtliga studierande och att dess sammansättning inte avviker markant från övriga studierande, kan den gjorda sammanslagningen inte i något mera väsentligt avseende påverka resultaten. Vidare redovisas inga resultat för män på kortare utbildningar (lärarutbildningar m fl) på

grund av att så få studerande i denna grupp haft studiemedel. Resultaten för denna grupp blir av detta skäl alltför osäkra.

Tabell 3:6 *Antal terminer som studiemedel utgått samt utbetalade belopp i form av lån och bidrag. Elever födda 1948.*

	<u>Antal terminer</u>		<u>Lån</u>		<u>Bidrag</u>	
	M	s	M	s	M	s
Fil.fak. Män	6.9	3.5	23.5	14.0	5.9	3.1
Kvinnor	6.9	3.3	23.3	13.3	5.9	2.9
Övr.fak. Män	8.7	3.2	29.8	13.4	7.5	2.8
Kvinnor	8.2	3.4	27.5	13.5	7.0	3.0
Lärrarutb. Kvinnor	4.7	1.6	14.9	6.8	3.9	1.6

Anm. Beloppen anges i tusentals kronor.

Tabell 3:7 *Antal terminer som studiemedel utgått samt utbetalade belopp i form av lån och bidrag. Elever födda 1953.*

	<u>Antal terminer</u>		<u>Lån</u>		<u>Bidrag</u>	
	M	s	M	s	M	s
Fil.fak. Män	5.7	2.8	23.9	14.5	5.1	2.6
Kvinnor	5.8	2.9	25.5	14.3	5.1	2.7
Övr.fak. Män	7.8	2.8	34.3	16.7	7.2	2.8
Kvinnor	7.9	3.0	34.7	18.0	7.2	3.0
Lärrarutb. Kvinnor	5.2	1.6	20.4	10.0	4.6	1.5

Anm. Beloppen anges i tusentals kronor.

Resultaten i tabell 3:6 och 3:7 är inte direkt jämförbara beroende på att de studerande som är födda 1948 kan ha uppburit studiemedel under en längre tidsperiod än vad som är fallet för den yngre årskullen. Som vi redogjorde för på sidan 17 har det nämligen inte varit möjligt att avgränsa studiemedelsperioden bland dem som är födda 1948 till att endast avse tiden före 1975.

Vi vill vidare påpeka att om man dividerar de belopp som betalats ut i form av lån och bidrag med antalet terminer finner man att variationen i belopp huvudsakligen är en funktion av den tid som studiemedel utgått samt av att lånebeloppet justerats med hänsyn till penningvärdesförsämringen. Detta nära samband mellan tid och beloppens storlek gör att vi i fortsättningen kan begränsa oss till att enbart kommentera skillnader i antal terminer.

Bland studerande på filosofiska och övriga fakulteter har studiemedel utgått under en något längre tid för den äldre årskullen. Åtminstone delvis torde detta förklaras av 48-ornas längre observationsperiod. För kvinnor inom lärarutbildningar och andra kortare utbildningar går däremot resultaten i motsatt riktning. Trots en kortare observationsperiod för den yngre årskullen har de haft studiemedel under något längre tid. Denna förlängning av studiemedelstiden förklaras emellertid av att andelen kvinnor som valt riktigt korta utbildningar av typ ettårig fackkurs och kombinationsutbildningar blivit färre bland dem födda 1953 än bland dem som föddes 1948 (Jfr Svensson, 1979, s 50-51).

En annan intressant iakttagelse, som kan göras vid en jämförelse mellan tabellerna 3:6 och 3:7, är att kvinnliga studerande på övriga fakulteter i den äldre årskullen utnyttjat studiemedel under något kortare tid än sina manliga kollegor. Däremot finns ingen sådan könsskillnad i den yngre årskullen, vilket till en del kan förklaras av förändringar i val av utbildningar inom denna studieinriktning. Det har nämligen blivit vanligare för kvinnor att satsa på de mera tidskrävande utbildningarna såsom utbildning till läkare, tandläkare och civilingenjör (Svensson, a a, s 32).

För övrigt motsvaras skillnaderna i studiemedelstid av att olika studieinriktningar innefattar utbildningar av olika längd. Som framgår av standardavvikelserna finns dock ganska stora individuella olikheter inom respektive utbildningskategori vad gäller den tid man uppburit studiemedel. Det kan därför finnas skäl att närmare studera om dessa olikheter uppvisar något samband med social bakgrund.

Tabell 3:8 *Det genomsnittliga antalet terminer med studiemedel inom olika socialgrupper. Elever födda 1948.*

Social- grupp	Fil.fak		Övr.fak.		Lärrarutb.
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Kvinnor
A - B	7.1	7.2	9.1	8.8	4.9
C - E	6.8	6.8	8.4	7.5	4.6
Differens	+0.3	+0.4	+0.7	+1.3	+0.3

Tabell 3:9 *Det genomsnittliga antalet terminer med studiemedel inom olika socialgrupper. Elever födda 1953.*

Social- grupp	Fil.fak.		Övr.fak.		Lärrarutb.
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Kvinnor
A - B	5.8	6.0	7.9	8.7	5.5
C - E	5.7	5.7	7.7	7.0	5.4
Differens	+0.1	+0.3	+0.2	+1.7	+0.1

Tabellerna 3:8 och 3:9 visar att studerande från högre socialgrupper genomgående tagit ut studiemedel under något längre tid än de studerande som kommer från lägre grupper. Skillnaderna är dock små och tenderar att minska utom bland kvinnor på övriga fakulteter.

På det hela taget visar de resultat som presenterats i detta kapitel, att de könsskillnader och de socialgruppsskillnader som finns i den äldre årskullen, utjämnats bland dem födda 1953. Sålunda har det blivit lika vanligt bland män som bland kvinnor att ta ut fullständiga studiemedel. Detsamma gäller vid en jämförelse mellan studerande från lägre och högre socialgrupp. Bland dem som anlitat studiemedel har vidare skillnaderna i den tid som medlen innehafts minskat mellan olika studentkategorier. I ett par avseenden avviker dock resultaten från denna allmänna trend. Det gäller dels kvinnornas större benägenhet att ta ut enbart bidragsdelen, dels de något ökade socialgruppsskillnaderna i studiemedelstid bland kvinnor på övriga fakulteter.

KAPITEL 4

SAMBANDET MELLAN STUDIEMEDELSUTNYTTJANDE OCH STUDIEFRAMGÅNG

Det enda mått på studief framgång som hittills finns tillgängligt är om den studerande har avlagt en akademisk examen eller inte. För att åstadkomma jämförbarhet mellan de båda årskullarna har vi dessutom tvingats införa den restriktionen att examen skall vara avlagd senast vid 26 års ålder (jfr fig 1:1, s 7). Vi är medvetna om att kriteriet på studief framgång är relativt grovt och det kommer senare att diskuteras vilka faror detta kan innebära för undersökningsresultaten.

Examensfrekvens bland olika studerandekategorier

Vi har i kapitel 2 visat att andelen studerande på postgymnasial utbildning har sjunkit med tre procent under den tid som skiljer mellan de båda årskullarna. Emellertid har det inte bara blivit mindre vanligt att påbörja högre utbildning utan som framgår vid en jämförelse mellan tabellerna 4:1 och 4:2 har också examensfrekvensen avsevärt minskat.

Tabell 4:1 *Andel studerande som avlagt examen bland dem födda 1948 (i procent av samtliga studerande inom respektive grupp).*

Social- grupp	Fil. fak.			Övr. fak.		
	Män	Kvinnor	Totalt	Män	Kvinnor	Totalt
A - B	37	36	37	71	91	78
C - E	39	34	37	73	87	77
Samtliga	38	35	37	72	90	77

Tabell 4:2 *Andel studerande som avlagt examen bland dem födda 1953 (i procent av samtliga studerande inom respektive grupp).*

Social- grupp	Fil. fak.			Övr. fak.		
	Män	Kvinnor	Totalt	Män	Kvinnor	Totalt
A - B	30	22	26	53	80	63
C - E	29	23	26	57	73	63
Samtliga	30	22	26	55	77	63

Den nedgång i examensfrekvens som skett mellan de båda årskullarna påverkar dock inte skillnaderna mellan olika undergrupper på något avgörande sätt. Således föreligger i båda årskullarna klara skillnader i examensfrekvens mellan studieinriktningar och mellan kön, men däremot inte mellan socialgrupper.

De skillnader som finns mellan studieinriktningarna innebär att examensfrekvenserna genomgående är avsevärt lägre vid de filosofiska fakulteterna. Detta är ett välkänt faktum som orsakas av ett flertal faktorer, såsom skillnader i examensavsikter, elevsammansättning, studieintensitet m fl. Att närmare penetra dessa faktorer ligger dock utanför ramen för detta arbete.

Könsskillnaderna är däremot inte lika enhetliga. Som framgår har nämligen männen en något högre examensfrekvens inom de filosofiska fakulteterna, men en betydligt lägre inom de övriga. Orsaken till den förhållandevis stora könsdifferensen inom övriga fakulteter torde vara att männen här i betydligt större utsträckning än kvinnorna studerat vid tekniska högskolor, där examensfrekvensen inte är lika hög som vid t ex medicinsk och odontologisk fakultet (jfr Statistiska centralbyrån, 1980, s 63).

Om vi samtidigt betraktar de uppgifter som föreligger rörande studieframgången med dem som gäller för studiemedelsutnyttjandet, kan vi konstatera att examensfrekvensen sjunkit påtagligt trots att studiemedlen utnyttjats i ungefär lika stor utsträck-

ning i den yngre årskullen som i den äldre. Innebär då detta att studiemedlen fått en minskad betydelse för studieframgången?

För att belysa denna fråga kommer vi i nästa avsnitt att studera sambandet mellan dessa båda variabler.

Studieframgången bland studerande med respektive utan studiemedel

När vi studerar sambandet mellan studieframgång och studiemedelsinnehav med materialet uppdelat på kön och socialgrupp, måste vi begränsa oss till de studerande på filosofisk fakultet. Anledningen härtill är att så få studerande inom övriga fakulteter avstått från att ta ut studiemedel, att en jämförelse mellan dem med respektive utan dessa medel blir alltför osäker. Även inom filosofisk fakultet är emellertid den grupp som avstått från att ta ut studiemedel så begränsad att det inte är möjligt att samtidigt göra en indelning efter kön och socialgruppstillhörighet.

Ytterligare en sammanslagning har gjorts. Eftersom det är så förhållandevis få som endast tagit ut studiemedlens bidragsdel har dessa sammanförts med de studerande som utnyttjat studiemedlen i full utsträckning. Sambandet mellan studieframgång och studiemedelsinnehav kommer att uttryckas i form av kontingenskoefficienter, vilka är ett uttryck för skillnader i examensfrekvens mellan studerande med respektive utan studiemedel. Ju större dessa skillnader är desto högre blir koefficienterna.

Tabell 4:3 *Sambandet mellan studieframgång och studiemedelsinnehav bland studerande på filosofisk fakultet. Jämförelser mellan kön. Kontingenskoefficienter.*

	Män	Kvinnor	Totalt
Födda 1948	0.29 *	0.23 *	0.26 *
Födda 1953	0.10	0.13 *	0.12 *

* Sambandet är statistiskt säkerställt på 5%-nivån.

Koefficienterna i tabell 4:3 visar att sambandet mellan studieframgång och studiemedelsinnehav sjunkit avsevärt bland de studerande vid filosofisk fakultet. Sänkningen är dock mest markerad för de manliga studerandena, vilket medfört att de kommer att uppvisa ett något lägre samband jämfört med kvinnorna i den yngre årskullen. Bland dem födda 1948 är sambandet däremot starkast bland manliga studerande.

För att närmare kunna studera orsaken till det minskade sambandet redovisas i tabell 4:4 examensfrekvenser för de studerande som utnyttjat respektive inte utnyttjat studiemedel.

Tabell 4:4 *Examensfrekvens bland de studerande på filosofisk fakultet som haft respektive inte haft studiemedel. Jämförelser mellan kön.*

	Studerande med studiemedel			Studerande utan studiemedel		
	Män	Kvinnor	Totalt	Män	Kvinnor	Totalt
Födda 1948	45	39	42	5	5	5
Födda 1953	32	25	29	19	11	15
Differens	-13	-14	-13	+14	+ 6	+10

Anledningen till att sambandet mellan studieframgång och studiemedelsinnehav försvagats är dels en sjunkande examensfrekvens bland de studerande som haft studiemedel, dels en stigande examensfrekvens bland dem som inte utnyttjat detta stöd. Som framgår av tabell 4:4 har examensfrekvensen dessutom ökat mera för de män än för de kvinnor som inte utnyttjat studiemedel, vilket förklarar varför sambandet försvagats mest bland manliga studerande.

I tabell 4:5 nedan, redovisas hur sambandet mellan studieframgång och studiemedelsutnyttjande förändrats inom olika sociala skikt.

Tabell 4:5 *Sambandet mellan studieframgång och studiemedelsinnehav bland studerande på filosofisk fakultet. Jämförelser mellan socialgrupper. Kontingenskoefficienter.*

	Socialgrupp		Totalt
	A - B	C - E	
Födda 1948	0.17*	0.31*	0.26*
Födda 1953	0.07	0.17*	0.12*

* Sambandet är statistiskt säkerställt på 5%-nivån.

Det faktum att studieframgång uppvisar ett lägre samband med studiemedelsinnehav i den yngre årskullen har inte medfört någon nämnvärd förändring av socialgruppsskillnaderna. Således gäller för båda årskullarna att sambandet är starkast i de lägre socialgrupperna. Det faktum att sambandet sjunkit ungefär lika mycket i båda socialgrupperna återspeglas också av examensfrekvenserna i tabell 4:6. Den nedgång i examensfrekvens bland de som inte haft detta stöd är nämligen av samma storleksordning i såväl hög som låg socialgrupp.

Tabell 4:6 *Examensfrekvens bland de studerande på filosofisk fakultet som haft respektive inte haft studiemedel. Jämförelser mellan socialgrupper.*

	Studerande med studiemedel			Studerande utan studiemedel		
	A - B	C - E	Totalt	A - B	C - E	Totalt
Födda 1948	40	44	42	12	2	5
Födda 1953	28	30	29	20	11	15
Differens	-12	-14	-13	+ 8	+9	+10

Tabell 4:6 visar också på ett intressant socialt mönster. Bland dem som haft studiemedel är examensfrekvensen högst i lägre socialgrupper, medan motsatsen gäller för dem som ej utnyttjat studiemedel. De procentsatser som gäller för dem utan studiemedel får dock tolkas med försiktighet, eftersom det endast är ett ringa antal studerande som ej utnyttjat studiemedel i någon form.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att sambandet mellan studieframgång och studiemedelsinnehav minskat påtagligt bland studerande på filosofisk fakultet oavsett kön och socialgrupp samt att detta främst beror på en minskad examensfrekvens bland de studerande som haft studiemedel. Dock gäller för båda årgångarna att sambanden är högre i lägre socialgrupper.

Av skäl som tidigare angivits har det inte varit möjligt att göra lika ingående analyser för de studerande vid övriga fakulteter. Det har dock varit möjligt att beräkna sambandet mellan studieframgång och studiemedelsinnehav för alla dessa studerande sammantagna inom respektive årskull. Denna beräkning visar att sambandet sjunkit något också inom denna studieinriktning, men inte lika påtagligt som för studerande på filosofisk fakultet. Uttryckt som kontingenskoefficienter sjunker sambandet nämligen från 0.14 för dem födda 1948 till 0.11 för den yngre årskullen.

Varför har då examensfrekvensen sjunkit bland de studerande som haft studiemedel? En bidragande orsak kan vara att reglerna för studiemedel ändrades under den period som skiljer de båda årskullarna, så att även deltidsstuderande fått rätt att inneha studiemedel. Dessa studerande har normalt inte haft för avsikt att avlägga en fullständig examen utan följer endast någon eller några få kurser som en komplettering av tidigare utbildning. Om denna studerandekategori utgör en väsentlig del av de studerande, som haft studiemedel i den yngre årskullen, är det naturligt att också examensfrekvensen sjunker bland dem. Följaktligen kan inte heller en sjunkande examensfrekvens bland de studerande

som haft studiemedel utan vidare tolkas som något negativt för studiemedelssystemet.

Med de data vi har tillgängliga är det inte möjligt att helt klarlägga i vilken utsträckning den minskade examensfrekvensen beror just på en ökad andel deltidsstuderande bland dem som haft studiemedel. Vi kan emellertid i någon mån belysa sannolikheten för en sådan inverkan genom att undersöka om andelen studerande med kort studiemedelstid blivit väsentligt högre i den yngre årskursen.

Med kort studiemedelstid menas att dessa medel innehafts under högst 5 terminer. Anledningen till att gränsen satts just här är att den studerande då haft studiemedel under kortare tid än vad som motsvarar den tänkta normalstudietiden för de flesta akademiska grundexamina, dvs 6 terminer.

Tabell 4:7 *Andel studerande med studiemedel under högst 5 terminer. Jämförelser mellan studieinriktningar och mellan kön (i procent av samtliga studerande med studiemedel).*

	Fil. fak.			Övr. fak.		
	Män	Kvinnor	Totalt	Män	Kvinnor	Totalt
Födda 1948	34	31	33	13	24	16
Födda 1953	42	47	44	20	24	21

Som framgår av tabell 4:7 har andelen studerande med kort studiemedelstid ökat. Speciellt är detta fallet inom filosofisk fakultet, vilket torde bero på att de tidigare nämnda kompletteringsstudierna nästan uteslutande förekommer här.

Även om andelen studerande med kort studietid blivit större är denna ökning dock inte på långt när så stor att den helt kan förklara den sjunkande examensfrekvensen bland samtliga studerande med studiemedel. Detta framgår av tabellerna 4:8 och 4:9,

där vi redovisar examensfrekvens bland de studerande som haft studiemedel under minst 6 terminer.

Tabell 4:8 *Examensfrekvens bland studerande som haft studiemedel under minst 6 terminer. Jämförelser mellan kön (i procent).*

	Fil. fak.			Övr. fak.		
	Män	Kvinnor	Totalt	Män	Kvinnor	Totalt
Födda 1948	63	55	59	81	92	84
Födda 1953	52	44	49	66	88	74

Tabell 4:9 *Examensfrekvens bland studerande som haft studiemedel under minst 6 terminer. Jämförelser mellan socialgrupper (i procent).*

	Fil. fak.			Övr. fak.		
	A-B	C-E	Totalt	A-B	C-E	Totalt
Födda 1948	55	63	59	85	83	84
Födda 1953	49	49	49	72	75	74

Bland de studerande som haft studiemedel under minst 6 terminer har examensfrekvensen sjunkit oavsett kön och social bakgrund. Totalt sett är nedgången 10 procentenheter i båda studieinriktningarna, vilket inte är mycket mindre än vad som gäller för samtliga studerande nämligen 11 för filosofisk fakultet och 14 för övriga fakulteter.

Vilken information ger då den sjunkande examensfrekvensen om studiemedlens betydelse för studieframgång?

Nedgången i examensfrekvens framkommer vid en jämförelse mellan två olika studerandegrupper, vilka studerat under skilda betingelser. Att på grundval av en sådan jämförelse uttala sig om stu-

diemedlens förändrade betydelse är knappast möjligt. Däremot kan vi undersöka vilka samband det finns mellan studiemedel-utnyttjande och studief framgång *inom* vardera årskullen och sedan studera hur dessa samband förändrats *mellan* de båda årskullarna.

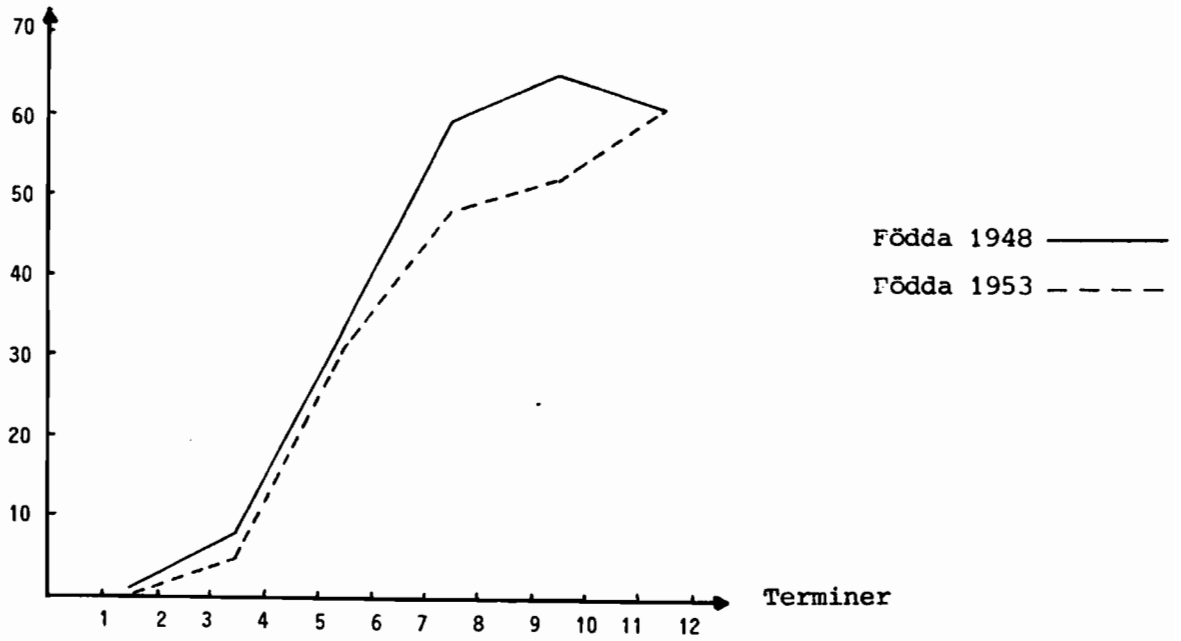
Vi har tidigare i detta kapitel gjort en sådan studie nämligen då vi jämförde examensfrekvensen för de studerande som haft studiemedel med den för studerande utan detta stöd. Denna jämförelse visade att sambandet blivit lägre men att det även i den yngre årskullen finns ett samband såtillvida att examensfrekvensen var högst bland de studerande som haft studiemedel. Vi skall i nästa avsnitt komplettera denna jämförelse med att undersöka vilket samband som föreligger mellan studief framgång och det antal terminer som studiemedel innehafts.

Studief framgång bland studerande med olika lång studiemedelstid

Figur 4:1 och 4:2 på nästa sida anger hur examensfrekvensen varierar med det antal terminer som studiemedel utgått. För att höja de enskilda värdenas tillförlitlighet har examensfrekvensen beräknats årsvis i stället för terminsvis. Detta innebär att vi slagit samman de studerande som haft studiemedel under 1 respektive 2 terminer och beräknat deras gemensamma examensfrekvens. På motsvarande sätt har en gemensam examensfrekvens beräknats för studerande med studiemedel under 3 och 4 terminer, 5 och 6 terminer osv. Trots dessa sammanslagningar är ändå gruppstorlekarna relativt små i kurvornas ytterkanter, dvs vid de kortaste respektive längsta studiemedelstiderna, varför värdena måste tolkas med försiktighet. Det mest intressanta med kurvorna är dock inte enskilda värden utan de allmänna tendenserna vad gäller kurvornas nivå vid olika observationspunkter samt den hastighet med vilken kurvorna stiger mellan punkterna.

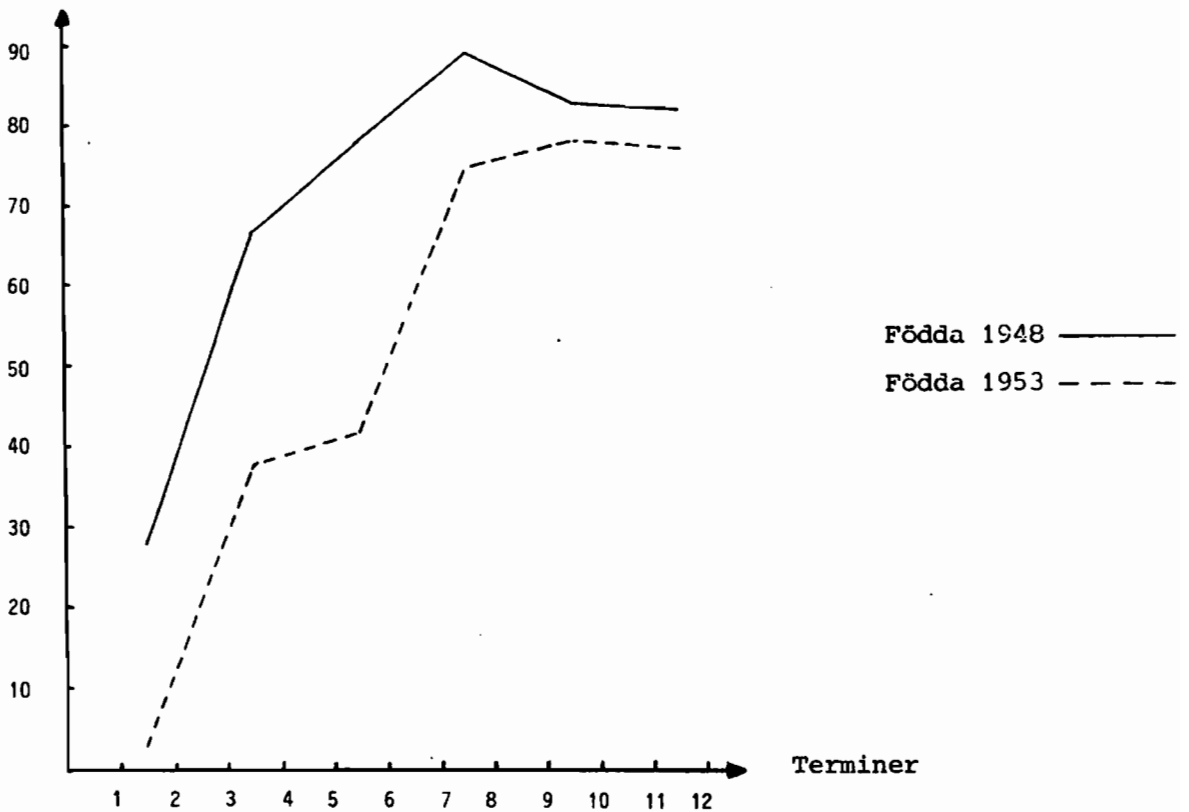
Utifrån kurvornas nivå kan vi konstatera att examensfrekvensen genomgående är högst för den äldre årskullen. Detta innebär att oavsett antal terminer med studiemedel har de studerande som är födda 1948 avlagt examen i större utsträckning än studerande

Exam. frekv.

Figur 4:1 Examensfrekvens efter olika lång tid med studiemedel. Filosofisk fakultet.

Exam. frekv.

Figur 4:2 Examensfrekvens efter olika lång tid med studiemedel. Övriga fakulteter.

födda 1953. Vi kan också utläsa att examensfrekvensen är klart högre inom övriga fakulteter än inom filosofisk fakultet och att denna skillnad mellan studieinriktningarna gäller oavsett studiemedelstid.

Utifrån kurvornas tillväxthastighet kan vi utläsa att det föreligger ett klart samband mellan examensfrekvens och antal terminer med studiemedel inom såväl de filosofiska fakulteterna som övriga fakulteter. Ju längre tid som studiemedel utgått desto högre är examensfrekvensen. Som ett sammanfattande mått på dessa samband har punktbiseriala korrelationer beräknats. Denna typ av korrelation ger ett mått på sambandet mellan en tudelad variabel (examen - icke examen) och en kontinuerlig variabel (studiemedelstid). Ju större skillnaden är i studiemedelstid mellan den grupp som avlagt examen och den grupp som inte gjort detta, desto högre är sambandet och desto högre blir den punktbiseriala korrelationskoefficienten. Dess numeriska värde bestäms dock inte enbart av dessa skillnader utan även av proportionerna i den tudelade variabeln. Ju snedare fördelningen är i denna variabel, dvs ju mer proportionerna avviker från 0.50, desto lägre blir korrelationskoefficienten. För våra resultat innebär detta att koefficienterna sänks om examensfrekvensen antingen är mycket hög eller mycket låg. (Se vidare Ferguson, 1966, s 239).

Tabell 4:10 *Samband mellan antal terminer med studiemedel och examensfrekvens. Jämförelser mellan studieinriktningar och mellan kön. Punktbiseriala korrelationer.*

	Fil. fak.			Övr. fak.		
	Män	Kvinnor	Totalt	Män	Kvinnor	Totalt
Födda 1948	0.47*	0.49*	0.48*	0.29*	0.07	0.23*
Födda 1953	0.45*	0.50*	0.47*	0.38*	0.43*	0.39*

* Sambandet är statistiskt säkerställt på 5%-nivån.

Tabell 4:11 *Samband mellan antal terminer med studiemedel och examensfrekvens. Jämförelser mellan socialgrupper. Punktbiseriella korrelationer.*

	Fil.fak.			Övr.fak.		
	A-B	C-E	Totalt	A-B	C-E	Totalt
Födda 1948	0.44*	0.53*	0.48*	0.29*	0.14*	0.23*
Födda 1953	0.47*	0.46*	0.47*	0.41*	0.39*	0.39*

* Sambandet är statistiskt säkerställt på 5%-nivån.

Som framgår av tabellerna 4:10 och 4:11 är sambandet mellan studieframgång och studiemedelstid lika högt i båda årskullarna bland de studerande vid filosofisk fakultet. Sambandet är här också av samma storleksordning för båda könen och för studerande med olika social bakgrund.

Inom övriga fakulteter är sambandet däremot starkast i den yngre årskullen. Denna förändring får emellertid ses mot den bakgrunden att sambandet är jämförelsevis lågt bland de studerande som är födda 1948. En viktig anledning till att sambandet är så lågt i denna grupp är dess mycket höga examensfrekvenser. Bland t ex de kvinnor som haft studiemedel uppgår examensfrekvensen till mer än 90%. Bland de studerande inom övriga fakulteter som är födda 1953 finns däremot ingen grupp med så extremt höga examensfrekvenser. För dessa studerande blir sambandet högre för den äldre årskullen. Det är dessutom av samma storleksordning för båda könen och för studerande från olika socialgrupper.

Om vi nu sammanfattar de resultat som redovisats i detta kapitel, kan man konstatera att examensfrekvensen minskat påtagligt bland dem som är födda 1953. Likaså har sambanden mellan studiemedelsinnehav och studieframgång minskat. Bland dem som innehaft studiemedel är däremot sambanden mellan den tid som studiemedel utnyttjats och framgången i studierna minst lika starka bland dem som är födda 1953 som bland dem födda 1948.

Hur dessa till synes något motstridiga resultat skall tolkas, då man skall uttala sig om eventuella förändringar av studiemedlens betydelse, ber vi att få återkomma till i nästa kapitel.

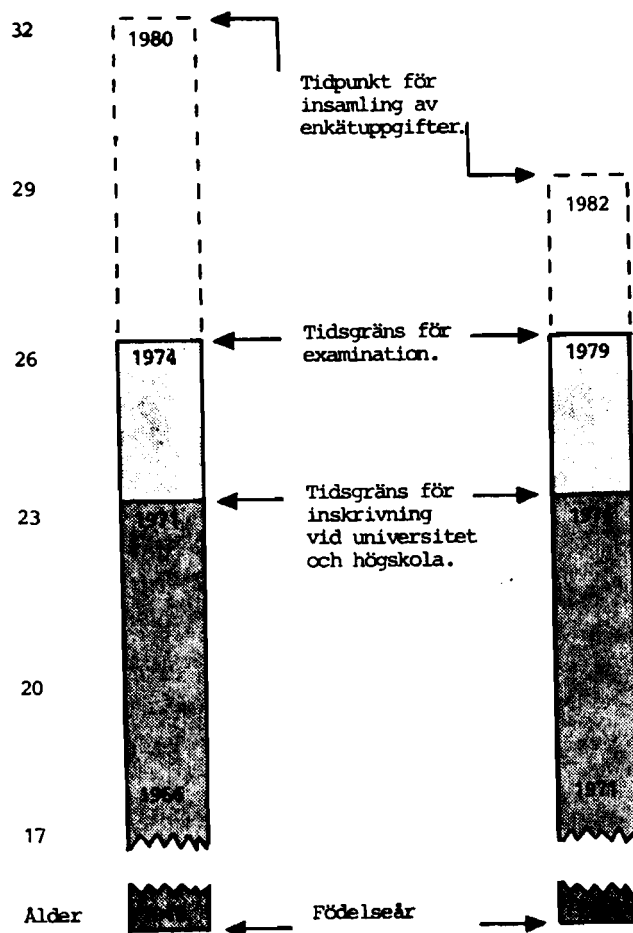
KAPITEL 5

SAMMANFATTANDE DISKUSSION

Våren 1980 startades forskningsprojektet STUDIESTÖD OCH POST-GYMNASIAL UTBILDNING. Projektets syfte är att ge en fördjupad kunskap om hur det nuvarande studiestödssystemet utnyttjats och vad det betytt för rekrytering och studieframgång.

I en tidigare rapport har vi visat vilken betydelse de statliga studiemedlen hade för dem som påbörjade universitets- och högskolestudier i slutet av 60-talet, dvs när det nuvarande systemet var relativt nytt (Reuterberg & Svensson, 1981). I föreliggande rapport redovisas de förändringar som skett under 70-talet i fråga om utnyttjandet av studiemedel bland studerande med olika bakgrund och med varierande inriktning i sina studier. Vidare försöker vi klarlägga vilken betydelse som tillgången till studiemedel kan ha haft för framgången i de akademiska studierna och om denna betydelse ökat eller minskat. I en kommande rapport skall vi redogöra för hur värderingarna av studiemedlen varierar mellan olika studerandeårgångar bl a vad gäller medlens rekryteringsbefrämjande funktion.

Undersökningarna har möjliggjorts tack vare tillgången till longitudinella data för två riksrepresentativa stickprov bestående av en tiondel av samtliga svenskar födda 1948 och 1953. Från dessa har vi valt ut alla som påbörjat högre utbildning vid 23 års ålder, dvs senast 1971 respektive 1976. För att få ett mått på hur framgångsrika studierna varit har de studerande indelats i två grupper, de som avlagt respektive inte avlagt en akademisk examen senast vid 26 års ålder. De tidsgränser som tillämpats är markerade i figur 5:1. Av denna figur framgår även att vissa uppgifter insamlats efter 26-årsåldern, vilka vi kommer att hänvisa till längre fram i diskussionen.

Figur 5:1 *Tidsgränser för inskrivning och examination samt tidpunkter för insamling av enkätuppgifter i de båda stickproven.*

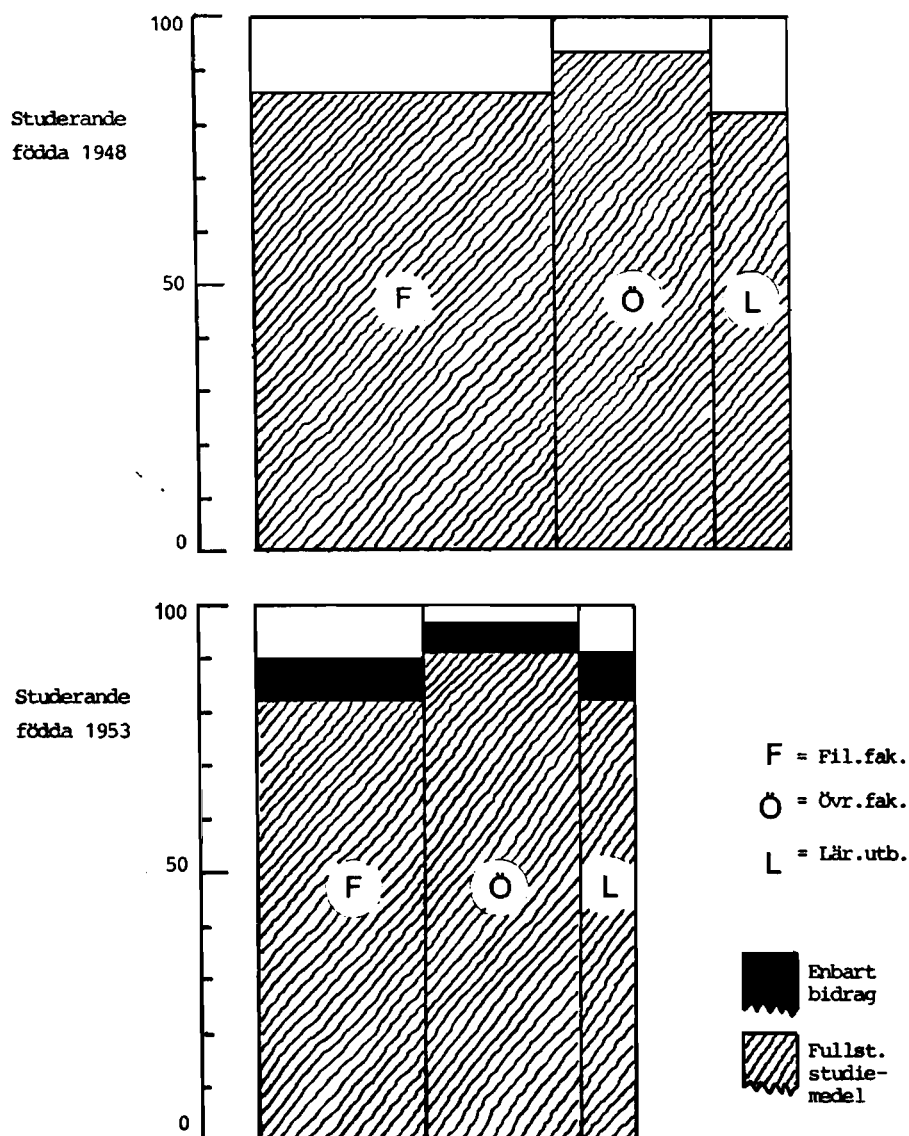
Antalet individer som påbörjat universitets- och högskolestudier är betydligt färre i den yngre än i den äldre årskullen. Detta beror dels på att födelsetalet är lägre 1953, dels på att andelen som börjat studera har reducerats från 17 till 14 procent av samtliga födda.

Nedgången har framförallt drabbat de filosofiska fakulteterna, där studerandeantalet halverats under femårsperioden. Övriga fakulteter - till vilka vi även räknat tekniska högskolor och socialhögskolor - har därmed inte drabbats av någon sviktande rekrytering. Kategorin "lärarutbildningar m fl" (som förutom

lärarhögskolans klasslärarlinjer innefattar vissa kortare eftergymnasiala utbildningar) intar en mellanställning såtillvida att den minskat, men nedgången är ingalunda lika dramatisk som vid de filosofiska fakulteterna.

Förhållandet mellan antalet studerande vid de tre utbildningskategorierna - eller studieinriktningarna som vi kallat dem - och hur detta förhållande förändrats under mellanperioden framgår av figur 5:2. Varje studieinriktning är här representerad av två rektanglar, en för vardera årskullen. Vidare är varje rektangels yta proportionell mot studerandegruppens storlek i respektive årskull. Vid en granskning av figuren kan man bl a finna att bland 48-orna är andelen studerande dubbelt så stor vid de filosofiska fakulteterna som vid de övriga. På grund av de filosofiska fakulteternas krympning är däremot dessa studerandeproportioner i det närmaste lika i den yngre årskullen. Inom lärarutbildningarna och vissa andra kortare eftergymnasiala utbildningar befinner sig vid båda tillfällena cirka en sjundedel av samtliga studerande.

Under den aktuella perioden har andelen kvinnor sjunkit vid de filosofiska fakulteterna men stigit vid övriga studieinriktningar, vilket gör att kvinnorna totalt ökat sin andel från 45 till 46 procent. Andelen studerande från högre socialgrupper har minskat något vid de s k övriga fakulteterna men ökat vid de filosofiska fakulteterna samt vid lärarutbildningarna, varför den sociala snedrekryteringen kvarstår med oförändrad styrka. Detta innebär bl a att det är sex à sju gånger så vanligt att påbörja högskolestudier bland dem från akademikerhem jämfört med dem som kommer från arbetarhem.

Figur 5:2 *Andelen som utnyttjat fullständiga studiemedel respektive endast bidragsdelen i de båda årskullarna.*

Av figur 5:2 framgår även hur många som anlitat de statliga studiemedlen, närmare bestämt andelen som innehaft fullständiga studiemedel bestående av lån och bidrag, respektive andelen med enbart bidrag. För båda årskullarna gäller att en stor majoritet inom samtliga studieinriktningar utnyttjat både låne- och bidragsdelen. Vid lärarutbildningarna är det drygt 80 procent som gjort detta. Andelen stiger till 85 procent vid de filosofiska fakulteterna och når upp till drygt 90 procent vid de övriga. Dessa värden är i stort sett giltiga både för dem som

är födda 1948 och 1953, men vid de filosofiska fakulteterna märks dock en viss nedgång bland 53-orna. Denna beror på att kvinnorna i mindre utsträckning utnyttjat möjligheten till fullständiga studiemedel. Bland dessa har andelen sjunkit från 87 till 81 procent, medan männen ligger kvar på en oförändrad 84-procentsnivå.

Det faktum att det blivit mindre vanligt att anlita fullständiga studiemedel bland kvinnorna innebär dock inte att det blivit vanligare bland dem att helt avstå från studiemedel. Som man kan se av figuren är det vissa bland 53-orna som endast tagit ut bidragsdelen, vilket var ytterst sällsynt bland 48-orna - och det är framför allt bland kvinnorna som detta förekommer. Var tionde kvinna mot endast var tjugonde man bland 53-orna har således nöjt sig med den återbetalningsfria delen av studiemedlen. Däremot finns det inga sociala skillnader i detta avseende. Ej heller finns det några nämnvärda sociala skillnader vad gäller utnyttjandet av fullständiga studiemedel i den yngre årskullen. Sätillvida har det skett en utjämning eftersom man kunde spåra en något större benägenhet att anlita studiemedel i de högre socialgrupperna bland 48-orna.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det skett vissa förändringar när det gäller utnyttjandet av studiemedlen under vår observationsperiod. De flesta förändringarna är dock ganska blygsamma, men en sak bör särskilt noteras - att kvinnorna börjat ta ut enbart bidraget och avstå från lånedelen. Detta är förvånande, inte minst med tanke på att bidragets andel av det totala studiemedelsbeloppet successivt minskat. Beror detta sjunkande intresse för lånedelen på att man i ökad utsträckning kunnat finansiera sina studier på annat sätt? Har det att göra med en ökad rädsla för skuldsättning i samband med en kärvare arbetsmarknad för akademikerna? Finns det andra orsaker? Dessa frågor kan vi ännu inte ge några tillfredsställande svar på, men det bör bli möjligt med hjälp av den enkätundersökning som startades våren 1982.

Vi övergår nu till att diskutera sambandet mellan studiemedelutnyttjande och studief framgång, varvid vi först synar kriteriet på studief framgång.

För att vara framgångsrik i sina studier skall man enligt vårt kriterium senast vid 26 års ålder ha avlagt en akademisk examen. Som tidigare påpekats är detta ett relativt grovt mått (Reuterberg & Svensson, 1981, s 42), vilket bl a kan kritiseras av den orsaken att gruppen av icke examinerade delvis består av sådana som avlägger examen senare. Vad detta kan betyda för sambanden mellan studiemedel och studief framgång, kommer vi nu att belysa med hjälp av uppgifter om de studerande födda 1948. För dessa finns nämligen examensdata tillgängliga fram till 1980, dvs t o m 31 års ålder.

I bilaga II redovisas i tabellform antalet bland 48-orna som avlagt examen i åldersintervallet 27 till 31 år och i vilken utsträckning som dessa utnyttjat studiemedel. Som jämförelse ges även vissa uppgifter om dem som examinerats tidigare respektive inte tagit någon examen. På grund av att antalet icke examinerade 26-åringar är så få vid övriga fakulteter begränsas redovisningen till de filosofiska fakulteterna.

Som framgår av bilagan hade knappt 40 procent av dem som påbörjat studier vid 23 års ålder tagit examen innan de fyllt 27 år, cirka 10 procent hade nått detta mål i åldern 27 till 31, medan drygt 50 procent inte avslutat sina studier med någon examen. De som avlagt en examen efter 26 års ålder skiljer sig dock inte nämnvärt från dem som examinerats tidigare vad gäller kön och social bakgrund, ej heller vad gäller utnyttjandet av studiemedel. Däremot skiljer sig dessa "sent examinerade" avsevärt från de övriga (de icke examinerade), såtillvida att de oftare anlitat studiemedel samt innehåft dem under betydligt längre tid.

De redovisade resultaten innebär, att om vi haft en längre observationsperiod och gett de studerande mer tid att fullfölja utbildningarna, hade skillnaderna vad gäller studiemedel

ökat mellan de examinerade och de icke examinerade. Detta innebär i sin tur att sambanden mellan studiemedelsutnyttjande och studieframgång ökat. Visserligen har det än så länge endast varit möjligt att studera utvecklingen i den äldre årskullen, men tendensen torde bli densamma i den yngre.

På grund av snäva tidsgränser har således de studerade sambanden blivit underskattade. Trots detta har vi funnit klara och statistiskt säkerställda samband mellan:

- 1) Studieförframgång och studiemedelsinnehav - examensfrekvensen är högre bland dem som anlitat studiemedel.
- 2) Studieförframgång och studiemedlens omfattning - bland dem som anlitat studiemedel stiger examensfrekvensen med ökad studiemedelstid.

Resultaten gäller för båda årskullarna, men med ett viktigt tillägg - det första sambandet minskar påtagligt mellan den äldre och den yngre årskullen, vilket ej är fallet med det andra.

Hur skall då dessa resultat tolkas, om man vill uttala sig om studiemedlens betydelse för studieförframgången och om eventuella förändringar av denna betydelse?

Enligt undersökningsresultaten har examensfrekvensen sjunkit påtagligt under den period som skiljer de båda årskullarna åt. Bland studerande på filosofiska fakulteter har den procentuella andelen examinerade gått ner från 37 till 26 och inom övriga fakulteter från 77 till 63. Vi har vidare funnit att det är bland dem som tagit ut studiemedel som examensfrekvensen minskat, vilket medfört att sambandet mellan studiemedelsinnehav och studieförframgång blivit lägre bland 53-orna än bland 48-orna.

Det faktum att sambandet mellan studiemedelsinnehav och studieförframgång försvagats kan vid ett ytligt betraktande uppfattas som att studiemedlen fått en minskad betydelse för möjligheterna att fullfölja studierna på ett framgångsrikt sätt. Så behöver emellertid inte vara fallet. Under den tid som skiljer mellan

årskullarna har nämligen reglerna för att få studiemedel ändrats så att de blivit tillgängliga också för deltidsstuderande. Denna grupp har i allmänhet inte planerat att avlägga någon fullständig examen utan följer vanligtvis endast någon eller några få kurser som komplettering av sin tidigare utbildning. Om denna grupp blivit väsentligt större i den yngre årskullen är en sjunkande examensfrekvens helt naturlig och bör då snarast uppfattas som ett positivt resultat för studiemedelssystemet.

Vi har i undersökningen försökt att kontrollera om den sjunkande examensfrekvensen är en effekt av en ökad andel kompletteringsstuderande genom att studera om det skett en ökning av andelen studerande med kort studiemedelstid (högst fem terminer) och genom att studera examensfrekvenserna bland de studerande som haft studiemedel i minst tre år. Denna kontroll visade emellertid att den sjunkande examensfrekvensen endast till en mindre del kan vara orsakad av att andelen studerande med kort studiemedelstid ökat. Det försvagade sambandet mellan studiemedelsinnehav och studief framgång kan således endast i viss utsträckning förklaras med att nya studerandegrupper fått tillgång till studiemedelssystemet.

Att enbart granska sambandet mellan studief framgång och studiemedelsinnehav, dvs att ha respektive inte ha anlitat studiemedel, innebär dock att man får utgå från en ganska onyanserad resultatbild, då man skall uttala sig om studiemedlens betydelse. Anledningen är dels att det är förhållandevis få som inte vid något tillfälle utnyttjat studiemedel, dels att det finns stora variationer bland utnyttjarna när det gäller omfattningen av erhållna medel. Granskningen bör således kompletteras med ett studium av sambandet mellan studief framgång och hur lång tid som studiemedel innehafts.

Våra analyser har visat att det finns ett klart samband mellan studiemedlens omfattning och studief framgång. Ju längre tid som studiemedel erhållits, desto högre blir examensfrekvensen. Detta gäller för både män och kvinnor med olika social bakgrund och

med varierande inriktning i sina studier. I och för sig är ett sådant samband inte oväntat och det skulle vara mer sensationellt om det inte existerat. Dock kan det vara av intresse att notera, att sambandet är minst lika högt bland dem som är födda 1953 som bland dem födda 1948. Kan då detta tas som ett bevis på att studiemedlen är lika betydelsefulla för att på ett framgångsrikt sätt kunna fullfölja studierna i de båda årskullarna?

Svaret på denna fråga blir beroende av hur man jämför de båda årskullarna, närmare bestämt beror det på hur man betraktar de kurvor som redovisades i kapitel 4. Ser man endast till kurvornas mönster, kan man konstatera att sannolikheten för att avlägga en akademisk examen ökar med den tid som studiemedel uppburits och att tillväxttakten är ungefär densamma för 48-or och 53-or. Ur denna synvinkel kan studiemedlens betydelse bedömas som oförändrad.

Om man även granskar nivån hos kurvorna, finner man emellertid att den äldre årskullens kurvor ligger högre vid strängt taget samtliga observationspunkter. Som exempel kan nämnas att bland dem som innehaft studiemedel i fyra år är andelen examinerade vid de filosofiska fakulteterna cirka 60 procent bland 48-orna jämfört med endast 50 procent bland 53-orna. Motsvarande procentsatser vid övriga fakulteter är cirka 80 respektive 70. Detta kan tyda på att studiemedlen fått lägre "verkningsgrad", eftersom andelen examinerade sjunker när studiemedelstiden hålls konstant. Med detta betraktelsesätt kan studiemedlens effektivitet och därmed dess betydelse anses ha minskat.

Vilket är det riktiga eller mest riktiga svaret? Är det så att den minskade examinationsfrekvensen är en effekt av förändringar i studiemedlen, torde den senare tolkningen vara riktig. Mot denna talar dock det faktum att studiemedelssystemet som sådant varit relativt oförändrat samt att det totalbelopp som betalats ut hela tiden varit indexreglerat. Det finns dock vissa saker som talar för - bl a har indexregleringen inte helt kunnat kompensera för de ökade mat- och hyreskostnaderna (Reuterberg &

Svensson, 1981, s 27) och studiemedelstagarna har inte på något sätt fått del av den standardökning som andra samhällsgrupper uppnått.

Är det däremot så att den sjunkande examensfrekvensen är en effekt av andra faktorer t ex skillnader i krav på studieprestationer eller i de studerandes förutsättningar och motivation, kan knappast studiemedlen bedömas som mindre betydelsefulla. Att det skulle ha skett några väsentligare förändringar i utbildningsinstitutionernas krav eller i individernas studieförutsättningar håller vi för mindre troligt. Däremot är det möjligt att motivationen för att snabbt nå fram till en examen minskat, då möjligheterna på arbetsmarknaden blivit klart sämre för många akademiker.

Något definitivt svar på frågan, om det är studiemedlen eller några andra faktorer som kan ha orsakat den minskade examensfrekvensen bland ungdomsstuderande på universitet och högskolor, kan vi för närvarande inte ge. Därmed kan vi inte heller ta slutlig ställning till om studiemedlens betydelse för studieframgången har minskat. Möjligheten att göra detta blir dock större, när vi fått bearbeta de enkätuppgifter som för närvarande insamlas bland 53-orna. Då får man bl a veta om studiemedlen bedöms lika positivt bland dessa som bland 48-orna, om studiemedlen täckt levnadsomkostnaderna i samma utsträckning eller om man t ex måst förvärvsarbeta i större omfattning vid sidan om studierna och därmed påtvingats en försämrad studiesituation.

Tabell I:1 *Antal studerande vid filosofisk fakultet med respektive utan studiemedel. Födda 1948.*

Social- grupp	Män		Kvinnor	
	med studiem.	utan studiem.	med studiem.	utan studiem.
A	84	13	77	11
B	134	15	119	10
C	119	16	116	16
D	35	12	40	5
E	129	40	109	25
Samtliga	501	96	461	67

Tabell I:2 *Antal studerande vid övriga fakulteter med respektive utan studiemedel. Födda 1948.*

Social- grupp	Män		Kvinnor	
	med studiem.	utan studiem.	med studiem.	utan studiem.
A	89	13	47	4
B	84	3	41	2
C	92	6	32	2
D	29	2	19	2
E	71	5	30	2
Samtliga	365	29	169	12

Tabell I:3 *Antal studerande vid lärarutbildningar m fl med respektive utan studiemedel. Födda 1948.*

Social- grupp	Män		Kvinnor	
	med studiem.	utan studiem.	med studiem.	utan studiem.
A	8	2	14	0
B	8	4	35	2
C	22	4	37	5
D	9	3	27	5
E	18	17	50	7
Samtliga	65	30	163	19

Tabell I:4 *Antal studerande vid filosofisk fakultet med fullständiga studiemedel, med enbart bidrag respektive utan studiemedel. Födda 1953.*

Social- grupp	Män			Kvinnor		
	fullst. studiem.	enbart bidrag	utan studiem.	fullst. studiem.	enbart bidrag	utan studium.
A	57	7	5	53	6	5
B	84	3	13	70	7	4
C	68	3	7	42	7	9
D	12	1	1	10	4	1
E	69	2	12	46	3	6
Samtliga	290	16	38	221	27	25

Tabell I:5 *Antal studerande vid övriga fakulteter med fullständiga studiemedel, med enbart bidrag respektive utan studiemedel. Födda 1953.*

Social- grupp	Män			Kvinnor		
	fullst. studiem.	enbart bidrag	utan studiem.	fullst. studiem.	enbart bidrag	utan studiem.
A	78	4	5	46	4	1
B	92	5	2	50	1	2
C	65	1	0	28	5	0
D	25	1	4	18	2	0
E	64	2	4	42	3	0
Samtliga	324	13	15	184	15	3

Tabell I:6 *Antal studerande vid lärarutbildningar m fl med fullständiga studiemedel, med enbart bidrag respektive utan studiemedel. Födda 1953.*

Social- grupp	Män			Kvinnor		
	fullst. studiem.	enbart bidrag	utan studiem.	fullst. studiem.	enbart bidrag	utan studiem.
A	5	1	1	23	4	1
B	4	0	2	32	6	0
C	6	0	2	28	3	0
D	0	1	1	13	2	0
E	11	0	7	42	1	2
Samtliga	26	2	13	138	16	3

Tabell II:1 *Antal examinerade vid de filosofiska fakulteterna bland dem som påbörjat studier senast höstterminen 1971. Män födda 1948.*

Social-grupp	Examinerade t o m ht 74		Examinerade vt 75 - ht 79		Ej examinerade	
	N	%	N	%	N	%
A - B	92	37	33	13	121	49
C - E	137	39	30	9	184	52
Totalt	229	38	63	11	305	51

Tabell II:2 *Antal examinerade vid de filosofiska fakulteterna bland dem som påbörjat studier senast höstterminen 1971. Kvinnor födda 1948.*

Social-grupp	Examinerade t o m ht 74		Examinerade vt 75 - ht 79		Ej examinerade	
	N	%	N	%	N	%
A - B	78	36	15	7	124	57
C - E	106	34	29	8	179	58
Totalt	184	35	44	8	303	57

Tabell II:3 *Andelen som utnyttjat studiemedel vid de filosofiska fakulteterna bland olika studerandekategorier i 1948 års material. Procent.*

Social-grupp	Examinerade t o m ht 74		Examinerade vt 75 - ht 79		Ej examinerade	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
A - B	95	97	97	93	82	87
C - E	99	99	90	96	65	76
Totalt	98	98	94	95	72	81

Tabell II:4 *Antal terminer som studiemedel utgått bland olika studerandekategorier vid de filosofiska fakulteterna i 1948 års material. Medeltal.*

Social-grupp	Examinerade t o m ht 74		Examinerade vt 75 - ht 79		Ej examinerade	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
A - B	8.8	9.2	9.6	7.9	4.8	6.0
C - E	8.7	8.8	8.3	8.3	4.3	4.9
Totalt	8.7	9.0	9.0	8.2	4.5	5.4

REFERENSER

- Anderson, C.A. (1975) Expanding educational opportunities: Conceptualization and measurement. Higher Education, 4, s 393-408.
- Blaug, M. & Woodhall, M. (1978) Patterns of subsidies to higher education in Europe. Higher Education, 7, s 331-361.
- Centrala studiestödsnämnden (1979) Studiestödsstatistik 1965/66-1977/78. Sundsvall: Rapport, Nr 3.
- Chalmers studentkår (1981) Rapport angående resultat av den enkätundersökning som genomfördes under vecka 47 och 48. Stencil.
- Christoffel, P. & Rice, L. (1975) Federal policy issues and data needs in postsecondary education. National Center for Educational Statistics.
- Doerman, J. (1978) Toward equal access. New York: College Entrance Examination Board.
- Ferguson, G.A. (1966) Statistical analysis in psychology and education. New York: McGraw-Hill.
- Fulton, O. (1981) Access to higher education. Research into Higher Education Monographs.
- Härnqvist, K. & Lundquist, O. (1981) Studiesocial forskning i USA - en reserapport. Rapporter från Pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet. 1981:12.
- Härnqvist, K. & Svensson, A. (1973) A Swedish data bank for studies of educational development. Sociological Microjournal, 7, s 35-42.
- Höglund, L. & Persson, O. (1979) Projekt studiesocial information. Centrala studiestödsnämndens rapporter.
- Höglund, L. & Persson, O. (1981) Studiesocial forskning. Forskningsresultat och kunskapsbehov rörande studiestöd. Sociologiska institutionen, Umeå universitet. Stencil.

- Jackson, G.A. (1978) Financial aid and student enrollment. Journal of Higher Education, 49, s 548-574.
- Noonan, R. & Elgquist-Saltzman, I. (1981) Some notes on the comparison of changes in educational enrollment and transition rates. Institute of International Education, University of Stockholm. Working paper, Series.No 25.
- Reuterberg, S-E. & Svensson, A. (1981) Statliga studiemedel - utnyttjande och effekter. Rapporter från Pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet. 1981:03.
- Siegel, S. (1956) Nonparametric statistics for the behavioral Sciences. New York: McGraw-Hill.
- SOU (1977) Studiestöd. Alternativa utvecklingslinjer. Stockholm: Statens offentliga utredningar, Nr 31.
- Statistiska Centralbyrån (1976) Individualstatistiken. Skoldata för ett urval elever födda 1948 och 1953. Promemorier från SCB. 1976:8.
- Statistiska Centralbyrån (1980) Trender och prognoser 1980. Information i prognosfrågor. 1980:4.
- Statistiska Centralbyrån (1981a) Högskolan 1977-1979. Statistiska meddelanden U 1981:20.
- Statistiska Centralbyrån (1981b) De studerandes ekonomi och levnadsstandard. Stockholm: Sveriges officiella statistik. Levnadsförhållanden 1976/78, Nr 29.
- Stockholms universitets studentkår (1979) Studieekonomisk undersökning, höstterminen 1979. Stencil.
- Svensson, A. (1971) Relative achievement. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Svensson, A. (1979) Jämlikhet på gång? UHÄ-rapport, 1979:9.
- Swärd, G., Larsson, J., Persson, R. & Gesser, B. (1968) Studentekonomiska undersökningen 1968. Sociologiska institutionen, Lunds univeristet. Stencil.

Utbildningsdepartementet (1981) Tilläggsdirektiv till studie-
stödsutredningen. Dir 1981:44.

Van Dussen, W.D. (1979) The coming crisis in student aid.
Aspen Institute for Humanistic Studies.

Woodhall, M. (1981) Student loans: Lessons from recent inter-
national experience. Policy Studies Institute.

oooooooooooooooooooo

Rapporter från pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet

- 1982:01 Johansson, Britt: Vårdutbildning. Arbetslivserfarenhet som
resurs i sjuksköterskeutbildningen. Januari 1982.
- 1982:02 Christiansson, Ulf & Härnqvist, Kjell: Konstruktion av utbild-
ningskoder i LING-materialen. Februari 1982.
- 1982:03 Thång, Per-Olof: Undervisningen inom den förberedande teoretiska
utbildningen i AMU. Hur beaktas deltagarnas erfarenheter?
EUA-rapport nr 1. Februari 1982.
- 1982:04 Thång, Per-Olof: Undervisningen inom den förberedande teoretiska
utbildningen i AMU. Samhällsorientering (SO). EUA-rapport nr 2.
Mars 1982.
- 1982:05 Thång, Per-Olof: Undervisningen inom den förberedande teoretiska
utbildningen i AMU. Pedagogiska samtal med tio lärare i matematik.
EUA-rapport nr 3. April 1982.
- 1982:06 Reuterberg, Sven Eric & Svensson, Allan: Ökad börda - minskad vikt?
Förändringar i studiemedlens utnyttjande och effekter under
70-talet. Maj 1982.

